

De jaren dertig

Begrips- en beeldvorming van de periode 1929-1940

PROF. DR. JOH. DE VRIES*

Inleiding

Geen enkel decennium van de twintigste eeuw is bij ons zozeer, en ook nog zo snel, tot begrip en beeld geworden als de jaren dertig. In de periode van wederopbouw en groei na de tweede wereldoorlog zette men zich er flink tegen af en werden de jaren dertig gebruikt als hefboom van de publieke opinie, in een verhouding van afkeer (omtrent wat toen gebeurd was) tot afgrijzen (over wat in oorlog en bezetting volgde), resulterend in eendracht en gezamenlijke aanpak der problemen. In wetenschappelijke zin vormde Keesing het economisch beeld van het tijdvak, niet zozeer het begrip, daar de jaren dertig bij hem in de breedte van het interbellum zijn gevat 1). Dat zijn deze jaren eveneens bij L. de Jong, die in zijn „Voorspel” de afkeer al heel duidelijk aan het afgrijzen verbond 2). Met de kenschets van „magere jaren” kwam het nu vanuit de populariserende literatuur ook tot een begrip, waarna de wetenschap haar voorlopig stempel drukte met het in 1977 gehouden congres en de daaropvolgende bundel *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid* 3). Het heeft er veel van dat er dan pas de definitieve lading aan is gegeven, door zowel wetenschap, politiek als publieke opinie. In deze jaren van economische kentering tijdens de jaren zeventig gaat men terugblikken, in afkeer wel, maar ook in een behoefte tot vergelijking met de eigen tijd. Een gereed aanknopingspunt bieden tot slot de jaren 1979 en 1980 voor de terugblik van een halve eeuw 4). Het doet met dit al de jaren dertig terecht of ten onrechte als een historische eenheid verschijnen.

Genoeg al voor historici om te overdenken wat ter zake van het verleden tot begrips- en beeldvorming leidt. Had men het bij ons zo ooit eerder gezien? Misschien gold het voor de jaren tachtig van de vorige eeuw als periode van agrarische depressie. Maar die jaren hadden als zodanig nooit bij de spraakmakende gemeente ingang gevonden. Als het hierover ging, dacht de historicus eerder voor een veel verder afgelegen tijdperk aan Fruin's beroemde tien jaren (1588-1598) 5); beeld en begrip hiervan hadden het meest ingang gevonden in de wetenschap. Dan nog lag het accent eerder op de politieke aspecten, daarentegen voor de jaren dertig op de economische, een overigens kenschetsende verschuiving in zwaartepunt. Men kan zien wat in dit opzicht een goed boek vermag voor een beeldende en beklijvende typering.

Van Keesing naar Klein

Onmiskenbaar staat aan het begin van de begrips- en beeldvorming der jaren dertig het boek van Keesing, het nu wel klassieke werk dat altijd punt van uitgang zal blijven. Het verscheen verrassend snel na de tweede wereldoorlog, in 1947 reeds, en was bepaald geen gelegenhedswerk. Die indruk zou kunnen bestaan omdat Keesing naderhand niet meer tot het economisch-historisch ambacht terugkeerde. Het is in feite typisch het werk van een econoom,

met alle onmiskenbare voordelen daarvan, doch als gebrek een gemis aan vermogen tot afstand. Het stijgt boven het gelegenhedswerk uit door de behoefte die eruit blijkt om tot afrekening te komen met een als kwalijk ervaren tijd. De opgang die het boek maakte, sproot ten dele voort uit de weerklink die het als afrekening vond. Geen wonder dat het juist in 1978 een herdruk kreeg bij een progressieve uitgeverij 6).

Wat ons tegenwoordig in Keesing sterk treft, is het accent op het psychologische element in het factorencomplex. Dit is des te opvallender omdat ongeveer tegelijkertijd de economisch-historicus J. G. van Dillen de moralistische traditie in de visie op het proces van economische achteruitgang tijdens onze achttiende eeuw kritiseerde en voor niet weinigen volkomen afbrak. Niet de psychische factoren maar de economische omstandigheden stonden sedertdien in deze visie voorop 7). Geheel tegenovergesteld was Keesings opvatting over de jaren dertig. Over 1929-1933 oordeelde hij niet negatief. Het viel volgens hem te betwijfelen of de regering principieel anders dan defensief had kunnen handelen, nu de verstoringen uit het buitenland kwamen. Maar over 1933-1939 velde hij een hard oordeel. Met begrip voor het ethisch argument (nl. muntverzwakking als daad van kwade trouw) oordeelde hij niettemin dat de monetaire politiek tussen 1933 en september 1936 de economische moeilijkheden had vergroot en dat de gevoerde aanpassingspolitiek de oorzaak ervan was dat Nederland langer dan de meeste landen in malaise bleef verkeren. Door het struikelblok van het streven naar sluitende staatsbegrotingen kwam men in ons land vervolgens van eind 1936 naar midden 1939 niet tot een actieve welvaartspolitiek. Voor de verklaring hiervan werd verwezen naar binnenlandse factoren, waarvan Keesing de psychologische factor van primair belang achtte 8). Doorslaggevend nog wel. En wat mochten dat dan voor

* De auteur is hoogleraar economische geschiedenis aan de Katholieke Hogeschool Tilburg.

1) F. A. G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*, oorspr. in de reeks *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen*, 1947, in 1978 herdrukt.

2) L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, deel I: *Voorspel*, 1969, blz. 72 e.v. Het vierde hoofdstuk is getiteld „Een conservatief land”.

3) P. W. Klein en G. J. Borger (red.), *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*, 1979, verslag van het in 1977 door de Stichting Maatschappijgeschiedenis aan de TH Twente gehouden congres over de jaren dertig. De term „magere jaren” naar het boek van Jan Beishuizen en Evert Werkman, *De magere jaren. Nederland in crisistijd 1929-1939*, 1968.

4) P. Lieftinck, *De grote depressie van de 30er jaren*, *Rabobank*, 1979, nr. 9, blz. 10 e.v.; F. P. Gout c.s., *De jaren '30-'80, De Syllabus*, februari en april 1980, n.a.v. een reeks van zeventien radio-uitzendingen.

5) R. Fruin, *Tien jaren uit de tachtigjarige oorlog 1588-1598*, 1857.

6) Socialistische Uitgeverij Nijmegen.

7) J. G. van Dillen, *Omstandigheden en psychische factoren in de economische geschiedenis van Nederland*, 1949.

8) Keesing, op. cit., blz. 279 e.v.

psychologische factoren zijn? In de eerste plaats de verwachting van de regering dat het economisch stelsel in de toekomst opnieuw zijn bruikbaarheid zou bewijzen. Keesing typeert de regering dan ook fraai als zijnde „à la recherche des temps perdus”. Vervolgens de afkeer van theorieën die met de overgeleverde opvattingen in strijd waren en een afkeer van monetaire experimenten die volgens de regering uitsluitend tot noodlottige gevolgen aanleiding konden geven. Wat Keesing hier aanstipte, was zeker het overwegen waard, maar het bijzondere ervan school toch in zijn wending naar een integraal aspect, doordat hij deze psychologische factoren samenvatte als de manifestatie van een conservatisme dat niet bereid was onder de gewijzigde omstandigheden naar nieuwe vormen te zoeken. Daarmee werd de economische politiek in de periode 1933-1939 in laatste instantie verklaard uit een conservatieve geesteshouding die het contact met de economische realiteit in toenemende mate had verloren en mede als gevolg van een verkeerd gehanteerde democratie — veel theoretiseren maar weinig handelen — verzuimde het land te voegen naar de gewijzigde economische omstandigheden. De oude economische vormen liquideerde men voor een belangrijk deel zonder er tijdig iets nieuws en positiefs voor in de plaats te stellen. De belangrijkste fout na 1933 was van politieke aard en verwees naar motieven als onderlinge verdeeldheid, toegespitste tegenstellingen, neiging tot detailkritiek en de onwil om met vereende krachten een oplossing te zoeken voor de economische en sociale noden. Zijn apotheose bereikte Keesing pas daarna door voluit koningin Wilhelmina bij te vallen dat verdeeldheid, voortschrijdende splitsing en versnippering slechte heelmeeesters voor de krankheden van onze tijd zijn, woorden van de vorstin uit januari 1939 9).

Deze woorden gingen al op voor de achttiende eeuw en waren, in enigszins andere toonaard, deel van onze moralistische traditie in de visie op de stagnatie toen. Bruikbaar voor de jaren derig, eigenlijk altijd bruikbaar, leidden zij bij Keesing echter tot een inconsistentie, doordat hij enerzijds het conservatisme dat verzuimde nieuwe vormen te scheppen accentueerde en anderzijds de gewijzigde overheidsfunctie op economisch gebied onderstreepte als ingrijpende structuurverandering. De onvolkomenheden van de voortschrijdende ordening van het bedrijfsleven werden door hem ten aanzien van de Verenigde Staten met begrip uitgemeten als kinderziekten van een economisch stelsel dat zijn definitieve vorm nog moest vinden, maar voor Nederland als pijnstillend middel gekenschetst: ad hoc, een centrale „planning” duurzaam ontbrekend (in Keesings terminologie), te weinig principieel dus, te veel geïmprovisieerd, blijkbaar nog niet aan kinderziekten toe en om die redenen milder gewaardeerd door de man voor wie buurmans gras (dat van de VS), groen leek dat het niet was 10).

Keesings visie paste in de naoorlogse tijd van eenheids-euforie en afrekening met de jaren dertig. Pas in 1961 kwam I. J. Brugmans met een milder oordeel, kort samen te vatten als : „fouten, maar geen gebreken”, tegenover de overige auteurs in navolging van Keesing: „gebreken en daardoor natuurlijk fouten”, steeds terug-te voeren op halsstarrigheid, halfslachtigheid, conservatisme. Het was niet weinig, maar een doorbraak bewerkte Brugmans niet, noch ontlokte hij een discussie 11). De tijd was er, om nader aan te stippen redenen, nog niet rijp voor.

Tien jaren later, in 1971, kwam het dan tot de doorbraak dank zij de rede die P. W. Klein in genoemd jaar over de jaren dertig hield, getiteld *Depressie en beleid* 12). Buiten die van Brugmans, waren er tussen 1947 en 1970 talrijke bijdragen verschenen, evenwel zonder enige polemische tendentie. Dit stak schrill af tegen de levendige gedachtenwisseling die intussen in het buitenland was ontstaan, in het bijzonder in de VS over de „New Deal” 13). De vraag ligt dan ook voor de hand waarom daar wel en bij ons geen discussie over de jaren dertig ontstond. Het antwoord kan niet anders zijn dan dat hier overwegingen van psychologische aard in het geding waren. Niemand, of bijna niemand, vond het tussen

1955 en 1970 aangenaam om in Keesings zin voor conservatief te worden gehouden. Het zou zijn alsof men niet geloofde in de economische groei en de achterliggende economische politiek, het heilige huisje van Keesing en diens generatiegenoten, die op economisch en sociaal terrein zo veel moois hadden verwezenlijkt. In de tijd van economische kentering kon dit heilige huisje, óók in zijn voorgeschiedenis, weer ter discussie komen, al moest Klein zich nog in 1973 verdedigen tegen in de pers geuite verwijten dat hij zich met zijn denkbeelden dienstbaar maakte aan reactionaire politieke doelstellingen 14).

Het was een volslagen ommekeer, die het door Van Dillen in 1949 aangesneden thema in de herinnering riep, het thema van de psychische factoren versus de economische omstandigheden, dat toen met betrekking tot de economische stagnatie van Nederland in de achttiende eeuw werd gebruikt, maar nu ten aanzien van onze economie in de jaren dertig weer opdook, met Keesing en anderen, Brugmans uitgezonderd, als aanklagers op grond van psychische factoren en Klein als de verdediger van de economische omstandigheden, uitmondend in zijn stelling „dat diepte en duur van de economische depressie in Nederland in mindere mate werden bepaald door het tekortschieten van het regeringsbeleid dan door de economische structuur van de volkshuishouding, zoals deze in de loop der geschiedenis reeds vóór de jaren dertig vorm en inhoud had gekregen” 15). Gezien deze structuur beschikte de regering niet of nauwelijks over reële mogelijkheden voor een alternatieve beleidskoers. Het viel haar niet te verwijten dat zij geen vooropgezet structuurbeleid voerde, want daar bezat de economische theorie, keynesiaans op haar verst, nog geen recepten voor. Opmerkelijk was dat Keesing het afwijkende Nederlandse conjunctuurverloop wel mede had toegeschreven aan de bijzondere structuur van de Nederlandse volkshuishouding, maar hij had dit thema, op zich zelf en in relatie tot het beleid, niet uitgewerkt 16). Het complex van verklarende factoren kwam nu in een ander licht te staan: wat er aan halfheid, halsstarrigheid, behoudzucht, kortom conservatisme was, vormde niet per se oorzaak, eerder gevolg. Hiermee kon een crisis in algemene zin natuurlijk niet worden weggeredeneerd, maar die op economisch terrein kon enigszins worden gerelativeerd.

Een open tribune, maar van wat en voor wie?

Thans beleven wij een hausse in belangstelling voor de jaren dertig. Dit komt zowel tot uiting in publikaties van wetenschappelijke aard als in interviews met ouderen die het tijdvak meebeleefden, en in fototentoonstellingen. Een terugblik valt in de huidige tijd van onzekerheid te verwachten en de door Klein aangezwengelde discussie noopt historici er eveneens toe. Een studie over de opinievorming van destijds, aan de hand van dagelijkse, wekelijkse en maandelijkse periodieken, zou niet misstaan. Wie zou dan

9) Idem, blz. 316.

10) Joh. de Vries, *De wolf kwam . . . de jaren '30 in Nederland: het economisch gezichtspunt*, in: Klein en Borger, op. cit., blz. 6.

11) I. J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, 1961, blz. 514 e.v., 552.

12) P. W. Klein, *Depressie en beleid tijdens de jaren dertig. Kanttekeningen bij de ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding in de jaren '30*, in J. van Herwaarden (red.), *Lof der historie*, 1973, blz. 289 e.v.

13) Een goede samenvatting in Peter Lösche, *Revolution und Kontinuität. Zur Auseinandersetzung um dem New Deal in der amerikanischen Geschichtswissenschaft*, in: Dietrich Kurze (red.), *Aus Theorie und Praxis der Geschichtswissenschaft. Festschrift für Hans Herzfeld zum 80. Geburtstag*, 1972, blz. 121 e.v.

14) Klein, op. cit., blz. 335. Vgl. J. L. Heldring, *Fascinatie met de jaren dertig*, *NRC Handelsblad*, 19 april 1977.

15) Idem, blz. 329.

16) Keesing, op. cit., blz. 283, 284, 309-311.

niet grijpen naar *ESB*, dat vanaf het begin nastreefde een open tribune te zijn en tot zijn kolommen alle beschouwingen toeliet die tot een debat konden leiden, maar, zoals mr. G. Vissering in 1926 had gesteld, nimmer uitingen die het karakter van een strijd zouden aannemen 17).

De oude jaargangen van *ESB* zijn voor het vormen van een tijdsbeeld een rijke bron van informatie, vooral op economisch en sociaal terrein, maar ook zijdelings nu en dan op dat van de politiek. Met een zekere nieuwsgierigheid slaan we ze op en worden wellicht het sterkst getroffen door de bijdrage van een anonymus op 27 juni 1934, getiteld „Hoe de crisis in Nederland in 1934 werd bestreden”. Volgens een voorafgaande redactiemededeeling gaat het om een rede, die omstreeks het jaar 2000 door een negentigjarige zal worden gehouden voor een historisch-economische vereniging. Het beeldend beschrijven van de tegenstrijdigheden in het crisisbeleid getuigt van fantasie waarmee enige wrangheid niet in tegenspraak is, zelfs als het om de toekomstverwachting gaat. Terugblikkend op 1934 stelt de negentigjarige — wie?, toon en stijl doen aan N. J. Polak denken — dat wij op het ogenblik gelukkig geen werklozenvraagstuk meer kennen, omstreeks 2000 dus. Meer dan het feit dat er in 1980 aan te twijfelen valt of dat wel zo zal zijn, treft de lengte van het perspectief, zeventig jaren, al ontbreekt daaraan een roze randje niet door de verwijzing naar de zegenrijke resultaten die de economische wetenschap in de laatste vijftig jaren (tot 2000) heeft bereikt. Dat hausse en depressie tot het verleden behoren, is mede te danken aan het betere inzicht dat de overheid in de samenhang van de economische verschijnselen heeft verkregen. Een bekend geluid weerklinkt dan in het volgende zinnetje: „In mijn jeugd verhinderden de scherpe tegenstellingen op economisch gebied de toepassing van thans door iedereen aanvaarde beginselen” 18).

De eenheidsuforie voor de lange termijn was in de jaren dertig een opvallend verschijnsel. Het verwondert nauwelijks dat de verdeeldheid op politiek terrein op onwennigheid stuitte. De invoering van het algemeen kiesrecht had nu eenmaal verwachtingen opgeroepen en waarlijk niet alleen de verwachting dat men het meer met elkaar eens zou zijn naarmate er meer mensen naar de stembus gingen. Nochtans bevond men zich slechts in het tweede decennium van de praktijk van de op algemeen kiesrecht gebaseerde democratie, terwijl de nationale economie al een wat langere geschiedenis achter zich had. Later dan in andere westerse landen was het bij ons omstreeks 1890 tot een versnelling van de economische ontwikkeling gekomen, die men een industriële revolutie naar Nederlandse snit zou kunnen noemen en die over de gehele breedte van de economie als evenwichtige economische groei te kenschetsen viel. De periode vanaf 1890 tot de eerste wereldoorlog uitbrak, was te kort om ook maar iets van een welvaartsroes te doen ontstaan. De geleidelijkheid van de groei, die verre van explosief was, en de ongelijke verdeling gaven er zeker geen aanleiding toe, maar er bestond een rustig, het tegendeel van uitbundig, vertrouwen in de vooruitgang op economisch gebied. Een wereldoorlog en de crisis van het begin der jaren twintig zetten daar dompers op. De zorgelijke toestand van landbouw en scheepvaart vormde in de situatie van overigens bezadigde hoogconjunctuur van de tweede helft der jaren twintig geen aanleiding tot enigerlei turbulente als elders in de benaming „gay twenties” herinnering is geworden. Wat bij ons eerder treft, is een contrast tussen het dorpse uitzicht van de in zuilenbeschutting gediende politiek, met een ondertoon van angst voor revolutie, en de hervatting en uitbreiding van de economische dimensie tot op wereldschaal, waarvan de ontwikkeling van het fenomeen, dat later „multinational” zou worden genoemd, een markant aspect vormt 19).

Onverwacht voor vrijwel allen, zeker in Nederland, komt dan in de herfst van 1929 de ineensstorting. Met een wereldwijde blik heeft de *ESB* vóór en ná de internationale economische ontwikkeling gevolgd, met behulp van óf Nederlandse deskundigen óf buitenlandse correspondenten in de

trant van „prof. H. Parker Willis te New York schrijft ons”. Ook was er aandacht voor sociale wetgeving in het buitenland naast die ten onzent. Opmerkelijk is de regelmaat waarmee beschouwingen over de actualiteit worden vergezeld van een terugblik, zoals in de vergelijking tussen de twee bloeiperioden 1896-1903 en 1921-1928 door de Amerikaan B. M. Anderson Jr., die niet nalaat te waarschuwen tegen lichtvaardige conclusies omtrent de waarschijnlijke duur van de huidige bloeiperiode (1921-1928) maar wel stelt dat gelijke oorzaken gelijke gevolgen teweegbrengen: een bankexpansie die de behoeften van het bedrijfsleven te boven gaat, zal uitlopen op speculatieve operaties 20). Wanneer eenmaal de slag gevallen is, schrijft W. L. Valk, verblijvend te Chicago, aan het einde van het jaar een beschouwing over de toestand in de VS, met een zekere nadruk op het karakter van het gebeuren als dat van een speculatiecrisis en op de constatering dat Hoover en de banken het mechanisme in korte tijd weer aan de gang kunnen brengen, mits men het begrip korte tijd niet al te kort neemt 21).

Dan breken de jaren dertig aan. Eén ding is zeker en behoort toch mede tot het tijdsbeeld: deze jaren hebben het karakter van de *ESB* versterkt. Het kon al geen verlies heten dat op 3 juli 1929 de gebruikelijke overzichten van de effectenbeurzen verdwenen, daar de dagbladen deze functie ruimschoots hadden overgenomen. Winst vormde in de eerste plaats de uitvoeriger aandacht voor conjunctuur, conjunctuurpolitiek en conjunctuuronderzoek. Het waren de vorderingen op het laatste terrein die het doortrekken van de historische lijn op dit punt mogelijk maakten, want vanaf 1916 al had de wens geleefd de voornaamste conjunctuurgegevens aan de lezers voor te leggen. In december 1935 kondigde de redactie aan haar conjunctuuroverzichten niet meer driemaandelijks, doch maandelijks te laten verschijnen, nadat zij in het begin van dit jaar haar 1.000ste nummer reeds had gewijd aan de ontwikkeling van het conjunctuurvraagstuk en daarmee samenhangende problemen. Te midden van de lezenswaardige beschouwingen van o.a. G. W. J. Bruins, P. Liefstijnck en W. L. Valk springt het stuk van J. Tinbergen over „Desiderata op het punt van conjunctuurstatistiek” in het oog met daarin de opmerking dat er in het bijzonder te weinig goede gegevens beschikbaar zijn om conjunctuurvraagstukken op een werkelijk bevredigende wijze te kunnen beoordelen 22). Twaalf jaren later zal daarvan de echo bij Keesing weerklinken, wanneer hij vooraf verklaart dat omvang en kwaliteit van het beschikbare statistische materiaal een doorlopende conjunctuuranalyse onmogelijk maken 23). Of het er sedertdien beter op geworden is, zal wellicht blijken uit het voor 1979 aangekondigde proefschrift over de Nederlandse volkshuishouding in het interbellum van J. W. Drukker, de Groningse specialist in de toepassing van kwantitatieve methoden en technieken bij economisch-historisch onderzoek 24).

17) De woorden van Vissering, aangehaald in een redactionele terugblik bij gelegenheid van *ESB* no. 1.000, 27 februari 1935, blz. 194.

18) *ESB*, 27 juni 1934, blz. 566.

19) J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914*, 1968, voor het beeld der versnelling; Joh. de Vries, *Het economisch leven in Nederland 1818-1940*, in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 14, 1979, blz. 126 over multinationals.

20) Door de redactie ontleend aan een lezing van Anderson over het genoemde onderwerp, *ESB*, 27 maart 1929, blz. 309; vgl. voor historische achtergrond De toekomst van de waarde van het geld, Norman Lombard te New York schrijft ons, *ESB*, 11 september 1929, blz. 817 (de fluctuatie van groothandelsprijzen 1800-1925).

21) De toestand in de Verenigde Staten. Dr. W. L. Valk te Chicago schrijft ons, *ESB*, 25 december 1929, blz. 1151.

22) *ESB*, 11 december 1935; *ESB*, 27 februari 1935 (no. 1.000); Tinbergen's opmerking op blz. 199.

23) Keesing, op. cit., blz. 4, 5.

24) H. Baudet en H. van der Meulen, *Kernproblemen der economische geschiedenis*, 1978, blz. 388. Het proefschrift is nog niet verschenen. Een voorproefje geven Drukker en Eric Harbers in de in voetnoot 3 genoemde bundel, blz. 38 e.v.

De actualiteit der jaren dertig is er mede de oorzaak van dat *ESB* zich naar thematiek verbreedt en verdiept. Het gaat, behalve voor het conjunctuurvraagstuk, op voor veelbesproken onderwerpen als de werkloosheid, in al haar aspecten van begin tot eind van het decennium, het goudvraagstuk, de gouden standaard en de devaluatieproblematiek, met uiteraard een accent op de periode 1931-1937, de economische politiek in de hele scala van onderdelen, de nijverheid, waarbij het zowel om expansie als rationalisatie gaat, en de landbouw. Opvallend is het tijdstip van een verhandeling over economische en industriële oorlogsvoorbereiding (augustus 1931) 25). Er bestaat meer discussie dan tevoren, in het bijzonder over aspecten van de werkloosheid, wereldgrondstoffervaluta, lonen en koopkracht, alsmede de monetaire politiek. Dat de strijd der meningen hoog loopt, blijkt uit de redactieverklaring van 15 november 1933, naar aanleiding van een door de pers aan *ESB* toegeschreven actie ten gunste van het verlaten van de gouden standaard. Het uittreden van mr. L. J. A. Trip uit het curatorium van het Nederlandsch Economisch Instituut, waarvan *ESB* sinds 1933 een orgaan is, heeft de pers tot haar veronderstelling van een actie geleid. Het valt de redactie niet moeilijk zich hiertegen te verdedigen: zowel voor- als tegenstanders van het gevoerde monetaire beleid heeft zij aan het woord gelaten, indachtig het karakter van open tribune 26). Welke onderwerpen aan de orde kwamen hebben wij in het voorgaande gezien. Maar voor welke personen was *ESB* een open tribune? Wie beklommen haar om hun denkbeelden te verbreiden? Dat zijn dan toch meer de tegenstanders dan de voorstanders van het regeringsbeleid, waarbij de grens globaal loopt tussen oud (A. van Gijn, E. Heldring en, als jongere, A. M. de Jong) en jong (J. Goudriaan jr., M. W. Holtrop, F. A. G. Keesing, J. G. Stridiron, N. J. Polak, H. M. H. A. van der Valk en G. M. Verrijn Stuart, om van eerder genoemde auteurs te zwijgen). Het is zeker geen vooropgezette actie, maar er loopt wel duidelijk een lijn van de door Holtrop gekraakte noot van „Het moreele argument tegen devaluatie” in december 1934 tot Polak's „Ree” van eind september 1936. Als de zwenking zich heeft voltrokken, komt een gevoel van opluchting duidelijk tot uiting 27). Onverhuld kapittelt Verrijn Stuart enige jaren later, in juni 1939, de president van De Nederlandsche Bank, Trip, wegens diens in het jaarverslag van De Bank gebleken conclusie „terug tot het oude” 28).

Dit soort discussie is juist wat *ESB* in deze jaren boeiend en relevant maakt voor de vorming van het tijdsbeeld voor ons achteraf. Overigens verflauwt in de periode na september 1936 de discussie. Het schijnt alsof de voorstanders van het regeringsbeleid *ESB* als hopeloos hebben opgegeven en andere kanalen zijn gaan zoeken. Wat volgt, zijn éénmansanalyses van Van Gelderen, Goudriaan en Tinbergen en enigszins proclamatie-achtige stukken van Polak onder sprekende titels als „Vernieuwing” (juni 1937) en „De sterke hefboom” (april 1939) en van Van der Valk met „Sluit de gelederen!”, naar aanleiding van het hier eerder vermelde „Koninklijk Woord” (februari 1939) en daarin Van der Valks woorden: „Er hapert iets aan den geest en de gezindheid om de moeilijkheden te overwinnen”. Wanneer eenmaal de tweede wereldoorlog is uitgebroken, eindigen in feite de jaren dertig. Van der Valk sluit deze periode af met zijn terugblik op „10 Jaren crises in de wereld” (oktober 1939) en de wens met een ondertoon van verzuchting dat „de wereld thans meer vatbaar zal zijn voor het begrijpen van de veranderingen in wat langen tijd als natuurlijk, als vanzelfsprekend, is beschouwd” 29). Wij weten sindsdien dat de genoemde jongeren in het daadwerkelijk veranderen een werkzaam aandeel zullen gaan nemen. Na hun denken volgt hun doen. In die zin is *ESB* voorafschaduwning van wat komen gaat.

Een nieuwe visie, geen nieuw beeld

Een nieuwe visie is nog geen nieuw beeld en het gaat uiter-

aard niet aan het positieve dat in de levendige opinievorming van de *ESB* der jaren dertig schuilt, als meer dan een klein fragment te beschouwen, hoe welkom ook. Het vormt winst dat we, genoopt door de eigen tijd en zijn problemen, onbevanger (dat blijft subjectief) en intensiever (qua aantal zeker) terugblikken, maar na nog geen tien jaar sinds Kleins rede van 1971 is het beeld nog niet meer dan fragmentarisch te noemen. Veel nuttige detaillering, zoals die op het congres van 1977 naar voren kwam, kan ertoe bijdragen 30). Soms zijn er al verrassende studies zoals die van Stevers, waarin

25) J. B. de Jongh, Economische en industriële oorlogsvoorbereiding, *ESB*, 12 augustus 1931, blz. 716 e.v.

26) Redactie, De strijd over den gouden standaard, *ESB*, 15 november 1933, blz. 880.

27) Holtrop in *ESB*, 12 december 1934, blz. 1096 e.v.; Polak in *ESB* van 30 september 1936, blz. 696.

28) G. M. Verrijn Stuart, De grondslagen van onze welvaartspolitiek. (Naar aanleiding van het jongste verslag van De Nederlandsche Bank.), *ESB*, 14 juni 1939, blz. 474 e.v.

29) J. van Gelderen, Blijvende werkloosheid en haar bestrijding, *ESB*, 17 mei 1939, blz. 388 e.v.; J. Goudriaan, Punt één, bestrijding der werkloosheid, een zaak van monetaire politiek, *ESB*, 30 juni 1937, blz. 486 e.v.; J. Tinbergen, Structurele werkloosheid, *ESB*, 30 juni 1937, blz. 489 e.v.; N. J. Polak, Vernieuwing, *ESB*, 30 juni 1937, blz. 484 e.v. en idem, De sterke hefboom, *ESB*, 5 april 1939, blz. 268 e.v.; H. M. H. A. van der Valk, Sluit de gelederen!, *ESB*, 1 februari 1939, blz. 84 e.v. en idem, 10 Jaren crises in de wereld, *ESB*, 25 oktober 1939, blz. 786.

30) Vgl. Klein en Borger, op. cit.

hij demonstreert dat er in de jaren door de regering een aanzienlijk bedrag voor een vraagstimulerende politiek is uitgegeven, hetgeen hem het oordeel ingeeft dat toen juist door de combinatie van klassieke en keynesiaanse elementen een redelijk goede conjunctuurpolitiek werd gevoerd; de fout lag eerder bij de wisselkoerspolitiek: het uitstellen van de devaluatie tot 1936 31). Daarop volgde evenwel een exportanalyse van Bos, die zich afvraagt of van een eerder loslaten van de gouden standaard wel een wezenlijk positieve invloed op de Nederlandse uitvoer zou zijn uitgegaan 32). Hier moet het nog tot afgewogen beeldvorming komen.

Ons voordeel is vanzelfsprekend dat wij verder terug en vooruit kunnen kijken, waardoor continuïteitselementen beter tot hun recht komen. Maar hoe ongelijk is nog hetgeen aan kennis werd toegevoegd. Omtrent de ontwikkeling van de mentaliteit, zowel op economisch, sociaal als politiek gebied, zijn niet meer dan impressies voorhanden, waar het juist thans geboden is er voorzichtig mee om te springen 33). Iets beter staat het met het aspect van de sociale stabiliteit, waaromtrent min of meer vaststaat dat deze niet ernstig is geschokt. De sociale ellende heeft niet tot omvangrijke opstandigheid geleid, wel tot psychische schokken en tot een werkloosheids trauma die na de tweede wereldoorlog mede bepalend zijn voor de dan gevoerde werkgelegenheidspolitiek 34). Van het economisch terrein weten we per saldo het meest, al blijven er witte plekken. Tevoren was veel te danken aan de reeks *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen* 35), een nog altijd grote prestatie, die ook Keesings boek had omvat. Wat onlangs de aandacht vroeg, was de vorming van een industriepolitiek, waarvan de wortels tot voor de jaren dertig reikten, evenals die van werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 36). Zij hebben bijgedragen tot ons zicht op de verhouding overheid-politiek-bedrijfsleven en ons bewustzijn versterkt dat psychologische factoren altijd werkzaam zijn en weinig verklarende waarde bezitten, indien men niet de erachter schuilende constellaties van belang en macht ontwaart. Pas wanneer dit onderzoek naar belang en macht heeft plaats gevonden, lijkt het zinvol op de psychologische factor terug te komen. Sedert Glasz in 1949 op de groei van nieuwe economische machtsverhoudingen tijdens het interbellum heeft gewezen, zijn we wel op details gevorderd, maar niet waar het een volledig beeld betreft 37). Niet meer dan enige contouren dringen in het totale beeld door; zonder twijfel bestond er een grote machtsexpansie van de overheid, terreinverlies van de haute finance en de oude handelswereld in het bedrijfsleven, winst voor de industrie. Er is een opmars van ingenieurs tijdens het interbellum, en na de tweede wereldoorlog volgt die van de economen. Kenmerkend voor de nieuwe verhoudingen is het feit dat de laatste omvangrijke buitenparlementaire actie, waarbij het bedrijfsleven was be-

trokken, zich afspeelde in de jaren 1925-1927 rond het Belgisch-Nederlands tractaat 38). Onwaarschijnlijk is dat gebrek aan latente conflicten dit soort actie in de jaren dertig uitsluit. Eerder is het te danken aan de omstandigheid dat overheid en bedrijfsleven via samenspraak in overlegorganen de problemen kunnen oplossen of in goede banen leiden. Het blijft èn in de overheidsfunctie en -gestie, èn in de verhouding tot het bedrijfsleven onvolmaakt. Wat tijdens het interbellum en vooral in de jaren dertig aan moeilijke oefeningen is gedaan, werpt pas vruchten af in een tweede wereldoorlog met het onvermijdelijke gedetailleerde overheidsingrijpen en ook daarna, wanneer zich een meer geprofileerd gemengd economisch systeem ontwikkelt dat op basis van eerder gelegde en tijdens de jaren dertig in stand gehouden en soms zelfs verder uitgebouwde grondslagen het herstel en de ontplooiing van de welvaart mogelijk maakt.

We zijn anders gaan kijken naar de jaren dertig. Soms lijkt het of we nu pas kijken, maar dat doet de begoocheling van de tijd en die miskent wat de „vorigen” ons toonden. Hoe zullen we het doen als de economische lijn omhoog gaat, of afbuigt naar een definitief moeras dat het einde van het vigerende systeem inluit? Over een twintigtal jaren, wanneer *ESB* de leeftijd heeft bereikt van de genoemde anonymus uit 1934, zullen we het weten en mogelijk weer anders zien, want een visie van nu en een tijdsbeeld, dat daaruit is voortgekomen, zijn nimmer eens en voor altijd onomstreden.

Joh. de Vries

31) Th. A. Stevers, *Begrotingsnormering 1814-1939*, in: *Economisch- en Sociaal-historisch jaarboek*, dl. 39, 1976, blz. 139.

32) R. W. J. M. Bos, *De depressie der jaren '30: aspecten van Nederland als een kleine open volkshuishouding*, in het bijzonder met betrekking tot de uitvoer van levensmiddelen naar Engeland, in: Klein en Borger, op. cit., blz. 35.

33) Vgl. I. Schöffers, *Weten we ze nog wel, die jaren dertig?*, in: Klein en Borger, op. cit., blz. 212.

34) Schöffers, in: Klein en Borger, blz. 218 e.v.; De Vries, op. cit., blz. 142.

35) In drie delen, 1952.

36) P. E. de Hen, *Actieve en re-actieve industriepolitiek in Nederland. De overheid en de ontwikkeling van de Nederlandse industrie in de jaren dertig en tussen 1945 en 1950*, 1980; P. de Rooy, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940. Landelijk en Amsterdams beleid*, 1979.

37) Ch. Glasz, *Nieuwe economische machtsverhoudingen*, 1949.

38) Joh. de Vries, *Een welbespraakt reiziger in oppositie. Iets over drie buitenparlementaire acties in Nederland waar het bedrijfsleven bij betrokken was*, in: *Ondernemende geschiedenis, 22 opstellen geschreven bij het afscheid van ir. H. van Riel*, 1977, blz. 276.